

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Sociológia detstva

20ci0i0di9 d6f2f1A9

Dištančná študijná opora

Prof. PhDr. Peter Ondrejko, DrSc.

Zlín

2014

OPIS PREDMETU:

Magisterský studijní program: Předškolní pedagogika

Predmet: Sociológia detstva

Forma štúdia: kombinovaná

Štúdium literatúry, plnenie korešpondenčných úloh s následnou kontrolou vyučujúceho.

Zaradenie výučby: 1. ročník, ZS

Forma výučby: prednáška, seminár, distančné štúdium

Počet kreditov: 3

Ukončenie: klasifikovaný zápočet

Vyučujúci: doc. PaedDr. Jana Majerčíková, PhD.

Stručná anotácia predmetu:

Predmet zoznamuje so sociologickými aspektmi fenoménu detstva, s otázkami klasického a konštruktivistického prístupu života detí v spoločnosti, s procesom stávania sa dieťaťa spoločenskou bytosťou, ako i teóriami socializácie. Poukazuje na význam socializačných činiteľov (rodiny, školy, play and peer group, masmédií, literatúry a umenia pre deti a mládež) a nadobúdania kultúrneho a sociálneho kapitálu. Predmet orientuje študentov i na integráciu sociológie a pedagogiky v oblasti sociológie výchovy.

Cieľ predmetu:

Zoznámiť študentov s problematikou sociologického pohľadu na detstvo, zorientovať sa v pluralite neraz protichodných teórií a zaujať k nim kritické stanovisko. Poznávanie špecifik sociálneho prostredia vývoja detí, s možnosťou využívania poznatkov

(vrátane socializačných teórií) na efektívnosť výchovnej a vzdelávacej práce v materskej škole.

Stručný obsah:

Sociológia výchovy a sociológie detstva. Stručný prehľad vývoja sociológie detstva a stav súčasného poznania. Základné pojmy. Kategoriálny systém. Variabilita predstáv o detstve v spoločnosti. Sociológia detstva ako veda o prvej fáze životného cyklu. Teórie socializácie, fáza sociabilizácie a začínajúcej individualizácie. Asymetrický vzťah matky a dieťaťa. Prvé normy a ich vznik. Play group a peer group. Uvoľňovanie. Míľniky detstva. Materská škola a rodina.

Výstup:

Dochádzka (80% účasť ve výuce). Seminárny práca spojená s prezentáciou, písomný test

OBSAH

ÚVOD	5
1 Základné pojmy	6
2 Postavenie sociológie detstva ako spoločenskej vedy a hraničné disciplíny	11
3 Prvá a druhá paradigma v sociológii detstva. Tradičné a konštruktivistické teórie.....	13
4 Sociológia detstva ako súčasť sociológie životného cyklu	15
5 Zmeny v rodine – zmeny v spoločnosti	17
6 Teórie socializácie	18
7 Príchod dieťaťa na svet a prvé fázy socializácie človeka	21
8 Fáza individualizácie, vznik prvých sociálnych noriem, play group a peer group	24
9 Sociálna expanzia.....	28
10 Historické podmienky vzniku detstva ako sociologickej kategórie	29
11 Predčasné dospievanie, spoločensky nežiaduce javy	32
12 Počiatky procesu individualizácie.....	34
13 Využívanie poznatkov sociológie detstva v zariadeniach predškolskej výchovy	36
Témy seminárnych prác.....	38
Literatúra	39

ÚVOD

*Qod manus rei publicae afferre maius
meliusve possumus, quam si docemus
atque erudimus iuventutem?
(Aký väčší alebo lepší dar môžeme
dať štátu ako to, že vyučujeme
a vzdelávame mládež?)*

Cicero

Znalosť sociálnej podmienenosti správania dieťaťa a porozumenie postaveniu detí v spoločnosti a v rodine patrí medzi základné znalosti učiteľky materskej školy. Okrem ostatných znalostí a pedagogickej zručnosti podmieňuje táto znalosť efektívnosť výchovnovzdelávacej práce učiteľiek v zariadeniach predškolskej výchovy.

Tento študijný materiál prináša základy sociológie detstva v rozsahu, nevyhnutnom pre pôsobenie v materskej škole. Vychádza zo zásady, že spoločenská návratnosť investícií (ekonomických i intelektuálnych) v ranom detstve je najvyššia.¹ Oboznamuje so základnými pojmami, s charakteristikou sociológie detstva ako vedeckej disciplíny a súčasti sociológie výchovy i sociológie mládeže. Najväčšiu pozornosť venuje otázkam procesu socializácie, prostredníctvom ktorej sa človek mení z biologickej bytosti na bytosť sociálnu. Tento proces považujeme z hľadiska významu sociológie detstva za podstatný pre život v spoločnosti a pre úspešnú cestu človeka životom.

¹ Pozri o tom vzdelávacie odporúčania OECD a svetovej banky, ako i Európskej komisie vo svojom oznámení „Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve – Oznámenie komisie KOM 2011 „66“ v konečnom znení. Brusel: EU 2011

1 Základné pojmy

Základom vednej disciplíny je logicky zdôvodnená pojmová stavba, *kategoriálny systém*, stanovenie vzťahov a súvislostí, ktoré sa týkajú daného objektu. Takýto systém je výsledkom doterajšieho metodologického poznávania objektu, ale aj východiskom, základom a programom pre ďalšie skúmanie, pretože je nevyhnutne relatívny, otvorený. Nasledovný výklad pojmov si nekladie za cieľ striktné definovať, ani podrobne vysvetľovať uvedené pojmy. Jeho cieľom je v hrubých rysoch naznačiť význam týchto pojmov, tak, aby ich výklad poslúžil pre porozumenie textu o sociológii detstva. Hlbšie porozumenie textu preto predpokladá ďalšie štúdium literatúry, najmä sociologickej. Výkladový slovníček základných pojmov neobsahuje preto všetky pojmy, ktoré sa týkajú obsahu tejto študijnej opory. Napriek tomu, že vo výkladovom slovníčku si nekladíme nároky na striktnú presnosť, je súčasťou našej snahy aj zhoda s kodifikáciou resp. ustáleným používaním uvádzaných termínov s príslušným obsahom. Pojmy uvádzame v abecednom poradí:

Pre porozumenie Ďalšieho textu je potrebné vysvetliť si základné pojmy súvisiace s predmetom sociológia detstva.

Sociológia je vedou o spoločnosti, o vzťahoch medzi ľuďmi a ich výtvormi. Ľudia, ich výtvary a ich vzťahy predstavujú viac či menej usporiadané prvky spoločnosti, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú (interakčné teórie), vytvárajú viac či menej funkčné štruktúry (štrukturálny funkcionalizmus), sú zdrojom konfliktov a ďalšieho vývoja (teórie konfliktov), alebo sa premietajú do každodennosti a žitého sveta (postmoderné teórie).

Aktéri sú účastníci medziľudských vzťahov. Aktérmi môžu byť najrôznejšie entity, či už osoby, objekty, organizácie alebo koncepty. Podľa konceptu tzv. actor - network theory (skrátene ANT) nezahŕňa iba ľudí, ale aj objekty, organizácie a koncepty. Nazýva ich actors (aktéri, činitelia, agenti, elementy). Podľa jednej z teórií sociológie detstva sa stávajú aktérmi sociálneho diania aj deti. ANT je konštruktivistická metóda v tom, že sa vyhýba vysvetleniu udalostí alebo zmien (napríklad vysvetľovaniu úspešnej teórie tvrdením, že je 'pravdivá' a ostatné sú 'chybné'). Každý aktér, či už osoba, objekt, organizácia alebo koncept, je pre sieť vzťahov rovnako dôležitý. Preto nemožno spochybňovať ani deti, ktoré sa akoby iba pripravovali stať sa prvkami spoločnosti.

Interakcia (angl. interaction, nem. Interaktion, fr. interaction) je vzájomné pôsobenie, vzájomné ovplyvňovanie správania indivíduí alebo skupín. O interakcii hovoríme vtedy, keď aktivita jednej osoby vyvoláva aktivitu osoby druhej. Pritom je reakcia osoby A, označená ako R' považovaná z hľadiska reakcie R'' osoby B za tzv. "diskriminačný stimul". V tomto zmysle sa používa pojem interakcia v sociológii v teórii

správaní. Interakcia tak predstavuje jeden z troch základných pojmov teórie sociálnej skupiny (spolu s aktivitou a citom). Často sa používa i termín interaktívne konanie, s ktorým býva spojená tzv. interakčná analýza.

Diskurz usporiadaný súbor viet o danom predmete, konkrétna podoba vedenia. Hlavný zástancom tohto typu definície je M. Foucault. Podľa neho je diskurz pravidlami riadená prax, ktorá vytvára/generuje reťaz, alebo súvislý systém výpovedí, čiže foriem vedenia, ako napr. medicína, psychiatria, biológia. Pri štúdiu starých textov si Foucault všimol, ako sa líši ich jazyk a ako sa tento jazykový rozdiel prejavuje i v tom, o čom sa v rôznych dobách hovorí a o čom sa nehovorí, prípadne čo sa o veciach dá a nedá povedať. Každý jazykový prejav vykazuje znaky svojho kultúrneho prostredia a doby, ktoré sa do jazyka premietajú a zároveň pôsobia ako odosobnená štruktúra reči, ktorá ovplyvňuje a obmedzuje autora.

Osobnosť (angl. personality, nem. Persönlichkeit, fr. personnalité) - v psychológii a sociológii veľmi často používaný termín na označenie štruktúry činného individua, na pretrvávajúcu organizáciu jeho záujmov, postojov, vlastností, zvyklostí, motivácie, citov a pocitov a pod., ktoré sa dostávajú "k slovu" v interakcii biologických a sociálnych aspektov. Z hľadiska sociológie sú rozhodujúce tie prvky resp. zložky osobnosti človeka, ktoré možno vysvetliť pôsobením sociokultúrneho vplyvu prostredia a skupiny, v ktorej dochádza k socializácii jednotlivca, k vzniku človeka, schopného žiť v spoločnosti.

Primárna a sekundárna socializácia je označenie pre rannú fázu socializácie u niektorých autorov (primárna socializácia), ktorá rozvíja predovšetkým jazyk, identitu jednotlivca, učenie sa kognitívnym zručnostiam, interiorizáciu morálnych noriem a štandardov a počiatky porozumenia sociálnym rolám, teda rozvoj bázičných štruktúr. Americký sociológ Parsons rozoznáva i sekundárnu socializáciu, ktorá sa usku-točňuje v povolani, kultúre a pod.

Sociabilizácia - je menej frekventovaný termín. Je to proces, prostredníctvom ktorého sa vytvárajú predpoklady pre sociabilitu. Je to istá "predfáza" socializačného procesu, v ktorej sa kladú základy socializácie, dôvery vo svet, základy družnosti, spoločenskosti, sociálnej participácie, bez ktorých by proces socializácie vlastne nemohol začať. Tento termín pokladáme za nosný pre označenie začiatkov procesu socializácie. Termín používaný najmä nemeckými sociológmi, osobitne D. Classensom, ale aj E. Eriksonom. Ako prvý začal používať pojem sociabilita francúzsky sociológ G. Gurvitch.

Skupina (nem. Gruppe, angl. group, fr. groupe) je definovaná veľmi rozdielne. Všeobecne sa uznáva, že existencia skupiny je podmienená minimálne tromi faktormi: 2 alebo viacerými individuami, trvalejšími vzťahmi medzi nimi, a niečím, čo ich umožňuje rozlíšiť od ostatných (napr. cieľ, záujmy, hodnoty, normy, spôsob správania a pod.). Často sa považuje za podmienku existencie skupiny uvedomenie si vzťahov medzi jej členmi, prípadne aj existencia inštitucionalizovanej normy, statusu

jej členov, systémov rol a i. Podľa najrozšírenejšej teórie sociálnej skupiny podľa Homansa sú pre skupinu najvýznamnejšie 3 pojmy: 1. Interakcia, 2. cit a 3. aktivita.

Z hľadiska sociológie detstva je najvýznamnejšou *skupina primárna* (angl. primary group, nem. primäre Gruppe, fr. groupe primaire) - označenie, ktoré zaviedol Cooley. Odvtedy nadobudol niekoľko významov. Medzi najdôležitejšie znaky primárnej skupiny patrí intímne spojenie jej členov, odtiaľ aj face-to-face group, skupina tvárou v tvár. Patrí sem aj relatívna stálosť, malý počet členov a preto aj vzájomná identifikácia, vzájomné sympatie a preto aj tzv. "my - pocity". Najdôležitejšími primárnymi skupinami sú rodina, priateľstvá, niektoré pracovné skupiny, v škole to môže ale nemusí byť trieda, rovesnícka skupina a i. Často sa pojem primárnej skupiny prekrýva ba až zamieňa s pojmom neformálnej skupiny, čo nie celkom zodpovedá skutočnosti. *Skupina sekundárna* (angl. secondary group, nem. sekundäre Gruppe, fr. groupe secondaire) je pojem na označenie dichotomického protikladu k pojmu primárna skupina, ktorý zaviedol Cooley. Je definovaná negatívne, ako typ skupiny, ktorá nie je primárna. Súčasne niektorí autori rozumejú pod sekundárnou skupinou taký typ skupiny, ktorý má iba druhotný - sekundárny význam pre sociokultúrny vývoj človeka (napr. R. König). Niektorí autori ich považujú za formálne skupiny. V Európskej sociologickej literatúre sa od používania pojmu upúšťa ako od konfúzneho, v americkej literatúre používanie pojmu sekundárna skupina pretrváva. Z hľadiska socializácie ale aj výchovy a vzdelávania je významná *skupina referenčná* (vzťahová) (angl. reference group, nem. Referenzgruppe, fr. groupe de référence) je nečlenská skupina, skôr spoločenský jav, predstavujúci komplexný referenčný systém jednotlivca. Sú to tie skupiny, ktorých členom by sa jednotlivec rád stal, skupiny, zodpovedajúce jeho aspiráciám. Hovoríme o nich ako o pozitívnych. Negatívne referenčné skupiny sú tie, ktoré sú v rozpore s hodnotovým systémom jednotlivca. Ak jednotlivec nie je členom niektorej z nich, hovoríme o imaginárnej skupine a ak je jej členom, hovoríme o skupine členskej. *Skupina rovesnícka* (angl. peer-group, nem. Gleichaltrigengruppe) je pojem, ktorý uviedol do literatúry A. McLee v r. 1949 a o rok neskôr David Riesman ako označenie skupín, zložených z rovnako starých členov (rovesníkov), najčastejšie skupín mládeže. Vo väčšine prípadov ide o vekovo homogénne skupiny mladých ľudí, ktorí uzatvárajú osobitnú subkultúru, na rozdiel od tzv. vrstovníckej skupiny hier, ktorej základom je hra a spoločné trávenie výlučne rekreačného voľného času (play group).

Socializácia (detí a mládeže) (nem. Sozialisation, ang. socialization, fr. socialisation). je vysoko pozitívny proces aktívnej adaptácie človeka k spoločenskému systému. V tomto procese si jednotlivec osvojuje hodnoty a normy konania, učí sa rozumieť kultúre, učí sa preberať a vykonávať spoločenské roly. Samotný termín socializácia je amerického pôvodu a používa sa bežne už najmenej tromi generáciami sociológov a sociálnych psychológov. Pojem integruje výsledky viacerých vedných disciplín. V Európe sa termín socializácia vo vedeckých diskusiách presadil začiatkom storočia, najmä zásluhou francúzskeho sociológa Emile Durkheima, ktorý tento pojem postavil do tesnej súvislosti s pojmom výchovy, pričom výchovu považoval za výz-

namný spoločenský prostriedok socializácie, pomocou ktorej dokáže žiť od narodenia "nesociálny" človek "sociálnym životom". Proces socializácie detí a mládeže a celý komplex otázok, spojený s jeho problematikou pokladáme za jednu z ťažiskových tém sociológie výchovy, ako i sociológie detí a mládeže. Tieto disciplíny pristupujú k procesu socializácie ako k spoločenskému javu, ktorý slúži súčasne ako spoločenský mechanizmus, nástroj na:

- udržiavanie kontinuity v kultúrno - spoločenskom vývoji ľudstva a to
- odovzdávaním poznatkov z generácie na generáciu
- obohacovanie kultúrneho dedičstva predchádzajúcich generácií a vznik
- nových kultúrno - spoločenských hodnôt ľudstva.

Jestvuje viacero teórií procesu socializácie, ktoré vychádzajú z rozdielnych pohľadov na stávanie sa spoločenskou bytosťou.

Spoločenstvo (aj pospolitost', angl. traditional community, nem. Gemeninschaft, fr. collectivité traditionnelle) je dichotomické označenie spoločnosti, zavedené nemeckým sociológom F. Tönniesom pre typ ľudského spolčovania sa v societách. Spočíva na inštinktvných alebo zvykových formách ľudského spájania sa, prípadne aj na ideových (napr. pokrvné spoločenstvá, susedská občina, obec, náboženská obec, a i.). Sú to organické celky, ktoré predstavujú kvalitatívne niečo viac ako iba sumár svojich častí, členov alebo prvkov. Spoločenstvo môže vznikať aj účelovo, napr. pri spoločnom uskutočňovaní istého cieľa, prinášajúceho úžitok všetkým zainteresovaným. Za istých okolností je možné premeniť aj istý druh spoločnosti na spoločenstvo. Analógiu by sme našli v úsilí o humanizáciu spoločnosti.

Spoločnosť (nem. Gesellschaft, ang. society, fr. société) je v sociológii termín na označenie najobsiahlejšieho systému ľudského spolunažívania. O znakoch, obmedzujúcich túto najširšiu charakteristiku nedospeli spoločenské vedy doposiaľ ku konsenzu. Počiatky moderne chápaného pojmu spoločnosť siahajú do 17. storočia (Hobbes, Pascal, Locke) a má teda svoje korene v sociálnej filozofii. Hneď od čias vzniku a existencie sociológie je spoločnosť predmetom jej pozornosti. Tu sa často používa ako ekvivalent pojmu skupina (spoločnosť = veľká skupina), ďalej ako nadradený pojem sociálnej skupiny, ktorá je považovaná za jej časť a spoločnosť je kvalitatívnou syntézou spoločenských skupín. Známa je aj dichotómia (anonymnej) spoločnosti a spoločenstva, v ktorom prevládajú vzťahy porozumenia, kooperácie a súdržnosti, na spoločenstvo ktoré je možné spoločnosť premeniť (F. Tönnies). V súčasnosti sa stretávame s viacerými významami v ponímaní spoločnosti. Spoločnosť býva chápaná najčastejšie ako:

- Suma žijúcich indivíduí, spojených sieťou vzájomných kontaktov a interakcií, označovaných ako sociálne konanie (Max Weber).

- Parsons definuje spoločnosť na základe sociálneho konania ako kolektivitú (sociálny systém s hodnotovou orientáciou na spoločenstvo a so schopnosťou konať), ktorá dokáže pojať všetky funkcie, nevyhnutné pre jej zachovanie (autarkčnosť).
- Podobne ako teória konania označujú aj kultúrno-antropologické teórie spoločnosť ako sumu indivíduí, ktoré sa vyznačujú najmä osobitnou kultúrou, hodnotovým systémom a tradíciami, čo umožňuje rozlíšiť jednu spoločnosť od druhej. Podstatné pre zachovanie takto definovanej spoločnosti je vrstavenie do jej kultúry a foriem konania a osvojovanie si jej hodnôt, noriem, rol a vzorcov správania (socializácia).
- Ako deskriptívny pojem býva spoločnosť definovaná výpočtom jej vlastností (teritórium, obyvateľstvo, veková a pohlavná štruktúra, spôsob reprodukcie, organizačné formy, kultúra a i.)
- Ako globálna spoločnosť, niekedy aj komplexná spoločnosť (nem. Gesamtgesellschaft, Big society) sa používa termín pre komplexné označenie konkrétnej spoločnosti v konkrétnom (historickom) čase, príp. na konkrétnom území.

Rozdielne chápanie významu termínu spoločnosť viedlo k snahám nahradiť používanie tohto pojmu predovšetkým v sociológii iným termínom (napr. sociálno). Dnes chápe moderná sociológia spoločnosť veľmi široko, ako špecifický sociálny útvar, v ktorom pôsobia isté zákonitosti (sui generis), ktorý je odlišiteľný od iných sociálnych útvarov, a to najmä odlišnými systémami hodnôt a noriem, prostredníctvom ktorých spoločnosť uskutočňuje svoje ciele. Každá spoločnosť má svoju štruktúru a mnoho ďalších znakov (početnosť, kohézia, otvorenosť, integrovanosť, partikularita, univerzálnosť a pod.). Súčasne predstavuje spoločnosť sociálny systém, v ktorom žijú jednotlivci a ktorí k nej nerozlučne patria, lebo bez nich spoločnosť nejestvuje.

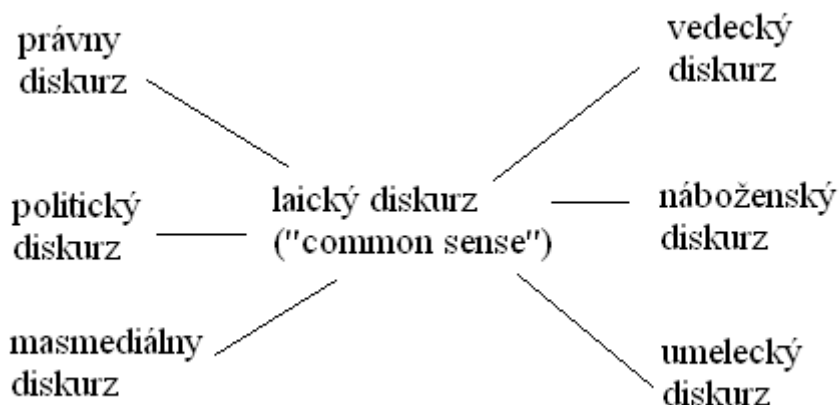

Otázky a úlohy

- Ktoré so základných pojmov považujete za najvýznamnejšie?
- Ktoré pojmy pokladáte za významné a nenašli ste ich v texte študijnej opory?

2 Postavenie sociológie detstva ako spoločenskej vedy a hraničné disciplíny

Pojem dieťa a detstvo môžeme chápať z hľadiska viacerých diskurzov:

Sociológiu detstva považujeme za vedecký diskurz. Pojem diskurz je vysvetlený v časti tejto študijnej opory v kapitole Základné pojmy. pojednávajú o tom, ako chápať niektoré zložitejšie pojmy. Sociológia detstva má súčasne všetky znaky vednej disciplíny, ktorá integruje v sebe poznatky biológie a antropológie, psychológie, vrátane sociálnej a vývinovej psychológie a pedagogiky. Využíva poznatky uvedených vedných disciplín, aby uskutočnila svoj špecifický pohľad na dieťa a detstvo z pohľadu spoločnosti. Je predovšetkým disciplínou sociológie, ako vedy o spoločnosti, ktorej sú nedeliteľnou súčasťou aj deti. Vo vzťahu k všeobecnej sociológii vystupuje ako čiastková sociologická disciplína. Vo vzťahu k pedagogike vystupuje sociológia detstva ako pomocná vedná disciplína, tak ako napríklad archeológia vo vzťahu k histórii.

Významnou súčasťou sociológie detstva je metodológia, veda o metódach zberu, spracovávania a interpretácie dát o detstve a deťoch. Metódy výskumu detí a detstva sú veľmi náročné a vyžadujú si odlišný postup v porovnaní od ostatnej dospeléj populácie.

Výskum detstva (nem. Kindheitsforschung angl. Children and Childhood studies, v skratke CCS) je interdisciplinárna výskumná oblasť, ktorá si kladie za úlohu porozumieť a vysvetliť štrukturálne problémy kvality detstva v rôznych kultúrach, a nachádzať cesty k riešeniu ich problémov. Na výskume detstva sa podieľajú rôzne disciplíny sociálnych vied, najmä antropológia, ekonomické vedy, história a sociológia (det-

stva), ale aj literárne vedy, dejiny umenia a religionistika. Osobitné miesto zaujíma psychológia.

Otázky a úlohy

- Charakterizujte diskurz vo vzťahu k sociológii detstva.
- Ktoré vedné disciplíny považujete za hraničné pri charakteristike sociológie detstva?

3 Prvá a druhá paradigma v sociologii detstva. Tradičné a konštruktivistické teórie

Po tom, čo sa sociológia až do 80-tych rokov zaoberala detstvom a dieťaťom takmer výlučne z hľadiska socializácie, v ostatných štyroch dekádach narástol (predovšetkým v škandinávskych krajinách a v USA) počet štúdií a intenzívny interdisciplinárny záujem o túto problematiku. Afinitu týchto štúdií možno zaznamenať k pedagogike, kulturológii, a dejinám. Boli spracované kritické teoretické štúdie k teórii socializácie, najmä k paralele feministickej sociológii.

V súčasnej sociológii detstva prevažujú dva rozdielne smery:

Prvý smer, ktorý považuje ako východisko dieťa ako sociálneho aktéra a **druhý smer**, ktorého základy spočívajú v teóriách štrukturálnych a spoločenských otázok spoločnosti, ktorá svojich členov rozdeľuje podľa pripísaného veku a rozdielnych práv, povinností, podielu na ekonomickom živote a pod.

Prvý smer má svoje korene v sociológii mládeže a v etnologickom príklone sociálnej každodennosti. Sústreďuje sa na spôsob, ako sa deti orientujú v spoločnosti, na kultúrne výkony detí, na ich sociálne svety, ktoré si deti konštruujú a na ktorom sa následne podieľajú. K nim by sme mohli zaradiť výskumy Olomouc (Nelešovská, Dopita, Skopalová). Rozhodujúca je zásada „deti ako sociálni aktéri“. Na deti sa údajne vždy nazeralo ako na súčasť spoločnosti, a nie iba ako na nastávajúcich členov spoločnosti, ako tomu bolo v predchádzajúcich dekádach sociologických výskumov socializácie a vývojovej (sociálnej) psychológie.

Druhý smer vychádza z paradigmy (konceptu) generačného poriadku. V rámci tohto konceptu je kategorizácia členov spoločnosti podľa veku skôr následkom istej sociálnej konštrukcie „prirodzenej“ skutočnosti, a ako taká je relevantnou súčasťou spoločenského poriadku. Kategorizácia členov spoločnosti podľa veku nie je nespochybniteľným obrazom prirodzených rozdielov. S tým súvisí názor, podľa ktorého je táto kvázi - prirodzene zdôvodnená nerovnosť fundamentálne spojená s inými dimenziami sociálnej nerovnosti. Centrálné témy výskumu sociológie detstva sa v druhom smere stávajú:

- a. sociálne a ekonomické zmeny,
- b. sociálnopolitické vzťahy a
- c. opatrenia.

Tento prístup senzibilizoval pozornosť sociológie detstva generačným dimenziám generácií a vzájomných vzťahov generácií.

K druhému smeru by sme mohli priradiť názory a postupy Kadleca, tému Proměna postavení dítěte ve společnosti: mizející nebo nevinné dětství? Autorov Papoušková, K. Balon, J., Dvořák, T., workshop "Děti a dětství ve výzkumu" (Brno, 3. 04. 2012), ako i autorov Rabušicová, M., Kamanová, L., Pevná, K. (Brno 2011)

Otázky a úlohy

- V čom spočíva rozdiel v smeroch sociológie detstva?

4 Sociológia detstva ako súčasť sociológie životného cyklu

Jednou z veľkých tém sociológie je vzťah medzi spoločnosťou a jednotlivcom, medzi spoločenským vývojom a ľudskou biografiou. Netýka sa len postavenia človeka v spoločnosti, ale i toho, ako spoločnosť preniká do ľudského vnútra, do života každého z nás. Usporiadať a pochopiť pestrosť individuálnych životných dráh umožňuje koncept *životného cyklu*, ktorý vyjadruje rozvrh pravidelne sa opakujúceho sledu jednotlivých etáp v živote. Životný cyklus sa viaže na časovú zmenu organizácie sociálnych rolí v závislosti na veku. Životný cyklus zostáva uzatvorený do hraníc správania (noriem a očakávaní), a preto tvorí iba osnovu pre poznávanie reálneho správania jednotlivcov a skupín. Odchýlky životných dráh od životného cyklu závisia od individuálnych dispozícií, sociálneho postavenia a od historickej situácie.

Fázovanie životného cyklu je spojené so sociálnymi prechodmi (napr. narodenie, ukončenie školy, vstup do partnerského spoluzitia, vstup do prvého zamestnania), ktoré sú sprevádzané špecifickými sociálnymi rituálmi (krst, zápis do matriky, maturita, promócia, svadba a i.). Do konkrétneho priebehu životných dráh vstupujú životné udalosti, ktoré môžu veľmi významne meniť ich smer (úraz alebo choroba ako príklad biografickej udalosti, vojna, revolúcia, ako príklad historickej udalosti). Popri tomto „čase udalostí“ hrá veľkú rolu i „čas každodennosti, všednodennosti“, ktorý dáva životnej dráhe človeka originálne zafarbenie a významne ovplyvňuje subjektívne videnie sveta, vlastného života a formuje predstavy i názory (napr. takým momentom môže byť neúspech v škole, sklamanie v priateľstve, v láske, strata zamestnania). Fázy životného cyklu sa týkajú detstva dvojakým spôsobom:

- priamo (detstvo ako jedna z fáz životného cyklu) alebo
- nepriamo (dieťa je účastníkom životných cyklov človeka ako ich pozorovateľ, účastník udalostí, ktoré spravidla na neho mávajú dopad).

Pre sociologický rozbor detstva zohráva ústrednú úlohu rodina. Množstvo poznatkov o premenách tohto prostredia v posledných desiatich rokoch môžeme spomenúť niekoľkými témami:

- Pokles počtu detí v rodine znamená i zúženie siete sociálnych kontaktov dieťaťa a v dôsledku toho nárast významu rodičov pre jeho vývoj
- Narodenie dieťaťa sa stalo súčasťou racionálnej kalkulácie (vznik plánovaného rodičovstva, odklad privádzania detí na svet, interrupcie)
- Spolu s rastom rozvodovosti vznikla problematika detí z rozvedených rodín

- Vysoká zamestnanosť žien vyvolala ďalší okruh problémov (zmena úlohy dieťaťa v živote ženy, čas venovaný deťom)

Ďalšou významnou fázou v životnom cykle, v ktorom sa formuje dieťa je škola. Dieťa sa dostáva do novej siete sociálnych vzťahov, škola sa stáva organizačným princípom každodenného života, vnáša do sveta detí prvky povinnosti, súťaživosti, výkonnosti, konformity, ale i konfrontácie. Pravidlá skupinového spolužitia v prostredí predškolského alebo školského zariadenia tvoria predobraz spoločnosti a v mnohých smeroch rozhodujú o hodnotovom systéme detí (ponímanie spravodlivosti, autority, zodpovednosti, riskovanie neúspechu a pod.).

Významnou fázou životného cyklu je vrastanie do sveta dvoch pohlaví – mužského a ženského. Je spojené s rozlišovaním mužských a ženských rolí – spočiatku v nadväzovaní na „odhaľovanie“ roly otca a matky, neskôr v kontexte koedukačnej výchovy a pri formovaní biosociálnych rozdielov, nastáva rozdielne sexuálne (príp. proto-sexuálne) správanie.

Otázky a úlohy

- Charakterizujte detstvo ako súčasť životného cyklu človeka.
- Pokúste sa rozdeliť samotné detstvo na etapy.

5 Zmeny v rodine – zmeny v spoločnosti

Všetky aspekty života súčasnej rodiny prechádzajú už dlhšie obdobie výraznými zmenami. O týchto zmenách v rodine nehovoríme ako o pokroku, pozitívnom vývoji, evolúcii a pod. na jednej strane, ale rovnako tak ani ako o kríze, regresii, stagnácii, či dokonca o patologickom vývoji. Hlavne preto, že ani výskumné, ani vzdelávacie, ani politické, právne, sociálne a ďalšie inštitúcie u nás ešte stále nedisponujú dostatočným počtom relevantných a komplexných dát, ako i z dôvodov stále otvorenej problematiky stanovovania samotných kritérií, podľa ktorých by bolo vhodné súčasnú rodinu hodnotiť. Procesy zmien sú charakteristické na sociálnej a štrukturálnej úrovni (Demografické trendy, zmeny v oblasti vzdelania a vo svete práce, priebeh ľudského života ako inštitúcia zmeny, rastúci ekonomický štandard a jeho diferenciácia, všeobecné tendencie liberalizácie, zmeny v sebahodnotení ženy, zmeny vo svete práce, vzdelávaní a i.). Zmeny sú rozdielne z perspektívy rodičov, iné z pohľadu detí. Vývoj súčasnej rodiny v poslednom desaťročí odráža zmes historickej kontinuity a významných zmien. Aj u mladých rodín dominuje kombinácia tradičných a postmoderných hodnotových postojov a foriem života. Život súčasnej rodiny sa nachádza medzi kontinuitou a zmenou, teda kvalitou, ktorej jednotlivé aspekty a atribúty bude nevyhnutné aj hodnotiť. V súčasnosti sme svedkami prvých signálov nového vzostupu sobášnosti a manželstva, teraz už zbaveného patriarchálneho balastu a integrujúceho nielen lásku, manželské spolunažívanie a sexualitu, ale aj väčšiu vzájomnú toleranciu, priateľstvo a vzájomnú oporu, znovunadobúdanie síl a oddych od každodenného zhonu, „oddych“ od diktátu konkurencie a neraz i hospodárskeho partnerstva. Napokon si ale netreba zakrývať, že jestvujú protirečenia medzi narastajúcou pluralitou možností a „ponúk“ na usporiadanie vlastného života mimo rodiny a pre rodinu nevyhnutných trvalých vzťahov. A jestvuje aj protirečenie medzi vysokými individuálnymi očakávaniami a očakávaniami spoločnosti voči rodine a súčasne často pociťovaná ako celkom nedostatočná spoločenská podpora rodiny.

Otázky a úlohy

- Vyjadrite numericky trendy sobášnosti, pôrodnosti a vzdelanosti žien.

6 Teórie socializácie

Socializáciu chápeme ako vysoko pozitívny proces, v ktorom sa človek z pôvodnej biologickej bytosti stáva spoločenskú bytosť, vzniká a rozvíja sa osobnosť, dochádza k adaptácii na spoločenský systém. V tomto procese si jednotlivec osvojuje hodnoty, normy konania, učí sa rozumieť kultúre, preberať a vykonávať sociálne roly. Socializácia prebieha ako osvojovanie si hodnôt a noriem, i ako interpenetrácia a interpretácia biologického, sociálneho a psychického systému. Socializácia je však aj procesom vzniku a vývinu osobnosti vo vzájomnej závislosti od spoločensky sprostredkovaného sociálneho a materiálneho okolia. Socializácia bezprostredne súvisí s celým komplexom životných podmienok ako celkom, ktoré majú vplyv na vývin subjektu. Výraz spoločensky sprostredkované sociálne a materiálne okolie pritom signalizuje, že všetky takto pôsobiace faktory sociálneho prostredia sú závislé od svojej spoločenskej previazanosti a sprostredkujú sa práve prostredníctvom tejto previazanosti a jej významov. Socializácia je i procesom, prostredníctvom ktorého sa subjekt stáva schopným sociálneho (morálneho) konania. Teda konania, v ktorom už regulujú jeho správanie isté hodnoty, normy a vzorce správania. Je to správanie, v ktorom dokáže rozlišovať dobro a zlo, ako i následky svojho správania. Odraz súčasnej situácie spoločnosti, sociálnej reality, sú rozhodujúce pre socializačné procesy. O charakteristiku súčasnej sociálnej reality sa pokúšajú viaceré sociologické prístupy. Za najvýznamnejšiu charakteristiku tejto reality pokladáme neistotu, nestabilitu, krehkosť a rizikovosť, s ktorými sú konfrontovaní predovšetkým deti a mládež, narastajúcu anómiu v spoločnosti, bezprostredne spojenú s procesom modernizácie, individualizácie a globalizácie. K tejto charakteristike patrí aj rozpad, drobnosť, krehkosť, pominuteľnosť, krátkodobosť a dočasnosť ľudských zväzkov a sietí.

Činitele, ktoré sprostredkovávajú proces socializácie v zložitých podmienkach súčasnej spoločnosti, pokladáme za tzv. socializačné činitele. Sú nimi rodina, škola, neformálne zoskupenia mládeže, formálne organizácie a masovokomunikačné prostriedky. Čoraz väčší význam pre proces socializácie podľa najnovších poznatkov nadobúdajú výsledky molekulárnej biológie s poukazom na biologickú, hormonálnu a osobitne genetickú podmienenosť ľudského správania. V tejto oblasti čaká teória socializácie na svoje rozpracovanie v zmysle napr. disipatívnych štruktúr Ilya PRIGOGINA, ktoré vznikajú a udržujú sa vďaka výmene informácií a energie s vonkajším svetom, teda so svojim okolím a naviac za nerovnovážnych podmienok. Možno i tu konštatovať, že nová epistemologická situácia si vyžaduje nahradiť klasický model spoločenských vied, izolujúcich človeka ako sociálnu a poznávaciu bytosť od prírody. Tento nový model, "nová aliancia" znamená rehabilitáciu prirodzeného sveta, vrátane prírody. Nové pohľady a prístupy k procesom socializácie nachádzajú svoj odraz aj v oblasti metodológie, masívnym nástupom kvalitatívnych výskumných

metód a v narastajúcich pokusoch o integráciu kvalitatívnych a kvantitatívnych metód výskumu.

Priebeh socializácie podľa Tillmana :

Vývojová fáza	Približný vek	Prechody
Kojenec	0 - 1. rok života	Príchod do rodiny
Obdobie ranného detstva	2. - 4. rok života	Návšteva materskej školy
Detstvo	5. - 12. rok života	Obdobie povinnej školskej dochádzky
Obdobie mladosti (vek mladistvých)	13. - ? rok života	Pohlavné dospievanie, opustenie základnej školy, nástup do učenia, začiatky štúdií
Vek dospelosti	? - 65. rok života	Nástup do zamestnania, zakladanie vlastnej domácnosti, príp. vlastnej rodiny, výchova vlastných detí
Staroba	65. - ? rok života	Prechod do dôchodku, ukončenie pravidelnej zárobkovej činnosti

Priebeh socializačných procesov nechceme však ani stotožňovať, ani „synchronizovať“ s etapami ľudského života. Patrí k úlohám teórií socializácie preskúmať, ako sa menia sociálne kompetencie, osobnostná štruktúra, sociálne roly a sociálna pozícia v závislosti na etapách ľudského života. Preto ich nemožno stotožňovať so socializáciou samotnou. Priebeh socializačného procesu, jeho vývinové stupne, ktoré sa vo svojom vývoji navzájom od seba odlišujú tak svojou kvalitou ako aj intenzitou, predstavujú tiež určité medzníky, prostredníctvom ktorých môžeme tento proces charakterizovať a ktorý sme nazvali fázami. Prvú fázu sme nazvali fázou sociabilizácie a začínajúcej individualizácie, druhú fázou individualizácie a personalizácie a tretiu fázou fázou enkulturalizácie a societizácie.

Hovoríme o piatich skupinách socializačných teórií a piatich ideálnych typoch teórií.

Okrem rodiny zohráva osobitné miesto v procese socializácie inštitúcia školy. Popri prekonaných štruktúralno - funkcionalistických teóriách, ktoré majú veľmi blízko k marxistickým teóriám, zvyrazňujúcich integračnú a selektívnu funkciu školy v spoločnosti a osvojovaní si rol v škole, zohrávajú čoraz významnejšiu úlohu teórie, ktoré kladú dôraz na tzv. školskú komunikáciu. V tomto procese sa formuje identita mladého človeka, dochádza nielen k osvojovaniu si rolí, ale i k rolovému odstupu, rolovej

dištancii a to v interakcii špecifických komunikačných partnerov – učiteľa, dieťaťa a žiaka. V škole sa kladú aj základy konformity, ale aj deviácie, vytvárajú sa predpoklady úspechu i zlyhávania, dochádza k primárnej i sekundárnej deviácii, štítkovaniu, labelingu, tu sa po prvýkrát vytvárajú situačno - špecifické taktiky obchádzania noriem. Špecifikou školy ako inštitúcie je i tzv. tajný učebný plán, prostredníctvom ktorého škola prispieva k príprave konformného občana, ktorého obsahom je všetko, čo si v procese školskej komunikácie deti i žiaci osvojujú, ale čo nemožno nájsť formulované v žiadnych učebných plánoch ani výchovno - vzdelávacích cieľoch.

Otázky a úlohy

- Vysvetlite socializáciu ako spoločenský jav.
- Aké teórie socializácie poznáte?

7 Príchod dieťaťa na svet a prvé fázy socializácie človeka

Prvú etapu príchodu dieťaťa na svet budeme z hľadiska sociológie detstva nazývať **fázou sociabilizácie a začínajúcej individualizácie procesu socializácie**.

Keď zanedbáme prenatálnu fázu ľudského života, tzv. „prvé násilie“, spáchané na novorodencovi, ktoré sa volá pôrod, potom proces socializácie začína vlastne od chvíle, kedy začína dieťa rozlišovať seba od svojej matky (v nadväznosti na psychoanalytickú freudovskú školu by sme mohli povedať, že po skončení tzv. orálnej fázy). Mnohí významní psychológovia i sociálni psychológovia zhodne potvrdzujú, že práve toto obdobie má mimoriadne veľký význam z hľadiska celého ďalšieho rozvoja psychického dieťaťa a tým i pre kvalitu socializačného procesu. Ak by k tomuto rozlíšeniu nedošlo, alebo by sa výrazne toto rozlíšenie oneskorilo, dochádza k patologickej desidentifikácii, ktorá predstavuje osobitný psychopatologický problém. Je to obdobie, v ktorom sa kladú základy somatogenézy a jej prípadných porúch. Keďže však úvahy o psycho- a neuropatologických otázkach vývinu nie sú teraz predmetom našej pozornosti, upokojíme sa iba s poznámkou, že je to práve bolesť, príp. pocit nepohody, ktoré aktualizujú sebauvedomenie si „nositeľstva bolesti“ u človeka ako somatopsychickej entity. V tejto súvislosti si musíme totiž uvedomiť, že práve tak ako psychológia chápe psychicko ako produkt interakcie jednotlivca a spoločenských vzťahov a vývoja spoločnosti, (napr. MEAD), nezaobíde sa ani sociológia detstva bez poznatkov, ku ktorým dospela sociálna psychológia a jej hraničné disciplíny, ktoré navzájom s poznatkami sociológie podmieňujú ďalší úspešný rozvoj oboch disciplín.

V uvedenej fáze rozvoja je dieťa zamerané na jednu osobu. Je len samozrejmé, že je to takmer vždy matka. Ostatné vplyvy okolia sa často sotva v tomto období výraznejšie dostávajú k slovu, príp. tvoria iba akúsi (sociálnu) kulisu.

Význam tohto obdobia zdôraznil ako prvý S. FREUD, neskôr W. STERN, Ch. BÜHLEROVÁ a mnohí ďalší. V poslednom období značne prispeli k názoru o dôležitosti tohto obdobia ako fázy procesu socializácie mnohé empirické výskumy, z pomedzi ktorých hodno spomenúť výskumy R. SPITZA (Spitz, R.: Von Säugling zum Kleinkind, Stuttgart: Enke 1967). Práce S. FREUDA o význame tohto počiatočného štádia vo vývoji človeka smerom k spoločenskej bytosti zdôrazňujú dokonca centrálnu funkciu tejto fázy, ktorá sa prejavuje v plnom rozsahu celkom až v neskoršom živote. FREUD zdôrazňuje, že ďalší život dieťaťa môže byť dokonca narušený vzťahmi, dimenziami a mechanizmami, vybudovanými v tomto období. V takomto prípade možno hodnotiť ďalší vývoj ako regresívny. Súčasne ale ak k narušeniu nedôjde, možno na vybudovaných vzťahoch, dimenziách a mechanizmoch ďalej stavať a rozvíjať ich.

Učenie sa v spoločenských podmienkach je v tejto fáze v podstate zastreté a neuvedomé. Dieťa sa učí nadväzovať kontakty a to emocionálne i kognitívne. Podstatné je, že sa učí prežívať seba *oddelené* od matky, čo mu umožňuje vstupovať s ňou (príp. s ďalšími osobami) do kontaktu. Táto skutočnosť vlastne podmieňuje nadviazanie trvalejšieho vzťahu k niekomu inému ako k sebe, čo je základom sociability.

V uspokojovaní biologických potrieb (napr. hladu) vzniká rytmus, na čo nadväzujú prvé očakávania. Neskôr dieťa získava mnohé skúsenosti (napr. pri používaní potravy, pri pravidelnosti stravovania, spánku, pri výchove k čistote a pod.). Dieťa sa medzi svojimi prvými pocitmi učí diferencovať medzi pocitmi afektívneho charakteru, najmä tými, ktoré spôsobujú uspokojenie a slasť a ktoré spôsobujú nevoľu. Dieťa získava k matke a neskôr i k okoliu dôveru. Súčasťou tejto dôvery je množstvo očakávaní.

Vzťah, ktorý sa takto vytvoril predovšetkým medzi matkou a dieťaťom je svojou štruktúrou asymetrický. I keď jestvuje vzájomná závislosť na sebe (zo strany matky je takou závislosťou napr. citový vzťah k dieťaťu, ktorý prevažuje, ale je tu i vzťah biologický), zo strany dieťaťa je táto závislosť na matke nepomerne väčšia, ba možno povedať, že má často existenčný charakter. A práve takáto asymetria, táto závislosť dieťaťa na matke umožňuje, aby matka nielen uspokojovala biologické potreby svojho dieťaťa, prípadne dávala iba neuvedomé impulzy k vzniku rôznych vzťahov, spojených s týmto uspokojovaním, ale aby súčasne i celkom vedome a cieľavedome ovplyvňovala svet predstáv, očakávaní a kontaktov svojho dieťaťa. Úspešnosť bude preto závisieť predovšetkým od kvality väzby (príp. závislosti) matky a dieťaťa. Matka musí v tomto období využiť uvedené možnosti a naučiť dieťa odkladať uspokojovanie svojich potrieb, rytmizovať ich, pretvárať, musí naučiť dieťa regulovať prejavy svojich potrieb. Niektorí sociálni psychológovia tvrdia, že dieťa sa učí oddeľovať zážitky slasti (uspokojovanie svojich potrieb) od orgánov a ústrojov svojho tela (ruší sa fixácia na orgány) a učí sa prenášať tieto zážitky na iné osoby, najmä na matku. Tak vzniká možnosť utvárania aktívneho vzťahu dieťaťa ako osoby k druhej osobe. Tento vzťah sa prejavuje obyčajne tým, že dieťa miluje svoju matku, otca, príp. neskôr i ďalšie osoby.

Význam matky vystupuje z hľadiska sociológie detstva osobitne do popredia v tejto fáze socializácie najmä preto, lebo matka predstavuje pre dieťa nielen seba, ale súčasne reprezentuje i celú štruktúru rodiny, v ktorej dieťa vyrastá a neskôr i spoločnosti a kultúry, do ktorej dieťa vrastá. Matka sa stáva teda nielen predstaviteľkou seba, ale i dôležitým článkom, ktorý spája dieťa s okolím, transformujúc ho a pretavujúc do podoby, prijateľnej viac či menej možnostiam dieťaťa. Už v tomto štádiu teda dochádza k budovaniu základov pre osvojovanie si určitých vzorcov správania dieťaťa pri tvorbe jeho vlastného ja, ako podmienka ďalšieho začleňovania sa do spoločnosti.

Otázky a úlohy

- Charakterizujte vztah dítěte a členov rodiny v prvej fáze socializácie.

8 Fáza individualizácie, vznik prvých sociálnych noriem, play group a peer group

Druhú etapu socializácie budeme nazývať fázou individualizácie /a personalizácie/. Predchádzajúca etapa vo vývoji vlastne vytvárala základy pre proces socializácie, uspôsobovala dieťa pre vlastný priebeh začleňovania do spoločnosti. Predpokladajme teda, že pôda pre túto etapu, t.j. pre individualizáciu a personalizáciu je pripravená. Vtedy dochádza k postupnej negácii pôvodného vzťahu matka - dieťa. Pre mladého človeka v tomto období nadobúdajú čoraz väčší význam otec, príp. ďalší príslušníci rodiny. Dieťa s matkou tvorili dovtedy vlastne akúsi podskupinu v rodine. Túto podskupinu dieťa opúšťa a stáva sa členom skupiny, ktorú by sme mohli označiť ako "celá rodina". Súčasne so začleňovaním sa do rodiny sa začína rozlišovať pohlavie dieťaťa a to prostredníctvom diferenciacie vzťahov, napr. v obliekaní, hrách a pod. Tento moment je veľmi významným i z hľadiska vývoja psychiky i z hľadiska procesu socializácie. V dôsledku pohlavnej diferenciacie sa napr. už chlapci nemôžu orientovať na matku ako na svoj vzor. Dieťa si všíma rodičov a uvedomuje si, že sa musí riadiť odlišnými vzormi, správať sa podľa rozdielnych noriem, vychádzajúc pritom z princípu odlišnosti opačného pohlavia. Súčasne s tým nastupuje ako logický dôsledok kontrola správania dieťaťa, opierajúc sa o normy a vzory, ktoré si dieťa doposiaľ osvojilo. Táto kontrola je veľkým kvalitatívnym skokom v procese socializácie, lebo sa uskutočňuje "vo vlastnej réžii", nie iba nariadeniami, príkazmi a zákazmi matky. Proces individualizácie býva teda sprevádzaný vznikom kontroly vlastného správania (ako sociologickým i sociálnopsychologickým činiteľom) a vznikom individuálneho psychického života (ako psychologickým činiteľom).

Názorne si to môžeme ukázať na príklade. Prechod z chápania "teraz sa mamička na mňa hnevá" na "mamička sa na mňa vždy hnevá, keď vylejem polievku" znamená pokrok. Keď si dieťa uvedomí, že mamičkinе odmietanie vylievania polievky zdieľajú aj otec, sestra, brat, babička, príp. ďalší, začína si vlastne osvojovať platnosť určitej normy. Rozhodujúci krok dieťa urobí vtedy, keď si uvedomí, že proti rozlievaniu polievky má vlastne každý niečo. Tým sa vytvorili predpoklady pre všeobecnú normu "polievka sa nemá rozlievať". Práve toto "sa nemá" začína dieťa vzťahovať na seba, ale už ako člena skupiny, člena celku nejakej spoločnosti, uskutočňujúcej prostredníctvom prijatej normy kontrolu správania dieťaťa jeho vlastným prostredníctvom. Kontrolou normy teda spoločnosť (skupina) kontroluje dieťa, ktoré sa stalo jej členom.

Na tento vývoj jestvujú však aj iné pohľady. „Jakmile se dítě stane předmětem vykořisťující lásky, která mu je presentována jako láska „opravdová“, dojde k zásadnímu zkreslení jeho náhledu na život. Nabyde dojmu, že není v nepravu ten, který mu působí utrpení, ale že jeho vlastní vnitřní bytí je vadné“ – uvádza Arno GRUEN (Gruen,

A 2001 *Šílenství normality*. Praha: Lumír 2001), To sa stane celkom konkrétne zjavným, keď niekto ako dobrú obhajuje matku, vykorisťujúcu, manipulujúcu a dominujúcu, obdobným spôsobom i v prípade istých otcov. Takáto „životná lož“ zapiera, že jedinec sa zo slabosti odovzdal vôli kohosi iného a stratil vlastnú autentičnosť, aby sa mohol podieľať na moci (napr. rodičov). Účasť na moci ako stratégia prežitia a kompenzácia pocitu slabosti na druhej strane jedinca núti k trvaniu na životnej lži – uvádza ďalej Gruen. V tomto prípade máme jednoznačne do činenia s negatívnou stránkou procesu socializácie.

Pokračovaním a prehľbovaním individualizácie je proces personalizácie, ako počiatok "... osvojovania si a súčasne i vytvárania ľudskej podstaty, ...v dynamike aktov vedomej činnosti indivídua v spoločenských vzťahoch". Tento proces skrýva v sebe aj mnohé nebezpečenstvá a negatívne možnosti vývoja. Tak napríklad pre dieťa znamená likvidácia pôvodnej primárnej väzby na matku súčasne i likvidáciu spoločných zážitkov s matkou a likvidáciu špecifickej situácie, v ktorej bolo odkázané asymetricky na matku. Tým získava súčasne relatívne voľnosť, oslobodzuje sa od existenčnej závislosti, charakteristickej pre túto primárnu väzbu. Ale súčasne sa objavuje aj druhá stránka mince, ako o tom hovorí Erich FROMM. Rastúca nezávislosť na primárnych väzbách nie je nevyhnutne identická so slobodou, smerujúcou k nezávislosti vôbec a k rastúcemu sebavedomiu. Keď pre takúto slobodu nie sú vytvorené dostatočné predpoklady v predchádzajúcom vývoji (sociabilizáciou a individualizáciou), potom sa jednotlivец v tejto druhej etape procesu socializácie cíti preťažený a pociťuje svoju slobodu nie ako uspokojenie, príp. slasť, ale ako záťaž, ba i prekážku. K tomu prispieva i to, ak nie sú vytvorené bezprostredné sociálne predpoklady pre takýto vývoj (napr. sociálnou biedou, ekonomickým nedostatkom, nízkou kultúrnou úrovňou a pod.). V takomto prípade sa jednotlivец vracia vo svojom vývoji späť. Obracia sa opäť k primárnym väzbám, v ktorých hľadá ochranu, ako v prvej etape socializácie, v predindividualizačnom vývoji. Často vznikajú únikové a regresné mechanizmy, ktoré nachádzajú svoj výraz v mystifikácii a glorifikácii predchádzajúceho vývoja.

Treba upozorniť i na úskalia tohto obdobia, ako o nich hovorí MASLOW. Pretože iní ľudia sú pre bezbranné dieťa veľmi dôležití a rozhodujúci, strach z ich straty (ako poskytovateľom bezpečia, potravy, lásky, úcty apod.) je prvotným, desivým nebezpečenstvom. Preto ak je dieťa vystavené náročnej voľbe medzi svojimi vlastnými zážitkami potešenia a zážitkom prijatia inými, vo všeobecnosti si musí vybrať prijatie inými a potom musí svoje potešenie potlačiť, alebo ho nechať umrieť, alebo si ho nevšímne, či ovládne ho silou vôle. To môže vyústiť dokonca do neschopnosti takého zážitky vôbec prežívať. Tu sa stretávame podobne ako u GRUENA s názormi MASLOWA, ktorý hovorí v tejto súvislosti dokonca o „tajnej psychickej smrti“ v detstve, strate self, vzdanie sa seba samého, odmietnutie nie iba inými, ale aj sebou samým.

Opačným prípadom je extrémne osamostatňovanie, pri ktorom jednotlivec zostáva najčastejšie úplne sám a odkázaný na seba, bez pomoci osoby, ktorá by bola preňho predstaviteľom dosiahnutého kultúrneho stupňa vývoja spoločnosti.

V tomto období zohrávajú významnú úlohu najmä tri momenty, ktoré sú súčasne charakteristické pre túto fázu socializácie:

1. Dieťa sa naučilo voľne sa pohybovať, čím získalo väčšie pole pôsobnosti, väčší "akčný rádius".
2. Rečové možnosti dieťaťa sa zdokonalili natoľko, že už rozumie veľmi veľa a tak isto jeho vyjadrovacia schopnosť je na takej úrovni, že prakticky všetko, čo chce, vie aj oznámiť.
3. Reč a voľný pohyb dieťaťa umožňujú, že môže prichádzať do kontaktu s čoraz väčším počtom osôb, s ktorými môže komunikovať. Tým sa mimoriadne rozširuje jeho obzor a predstavivosť.

Dôležité je rozlišovanie medzi vekovo homogénnymi skupinami (napr. hrajúce sa deti, rovesnícke skupiny) a vekovo heterogénnymi skupinami (napr. rodina). Veková skupina rovesníkov tvorí prechod medzi vekom detstva a vekom dospelosti. V období mladosti sa učia v procese socializácie ľudskej bytosti, ktoré prestávajú byť deťmi spoločenským rolám, ktoré budú ako dospelí potrebovať. EISENSTADT hovorí, že v spoločnosti jestvuje mládež a fáza mladosti len vtedy, keď je súčasne preukázateľná existencia značnej časti spoločne stráveného času na konci detstva v rovesníckej skupine (peer group) a keď sa tieto skupiny stávajú miestom a činiteľom socializácie. Pre každú spoločnosť platí, že prvé a základné spoločenské vzťahy, do ktorých dieťa vstupuje, sú partikulárne, teda vekovo nehomogénne a difúzne (vzťahy v rodine, príbuzenstve). Tieto sa stávajú v každej spoločnosti základnými inštanciami socializácie. Spoločnosti sa však okrem iného líšia navzájom od seba okrem iného aj podľa toho, či tieto partikulárne a familiárne vzorce správania platia aj mimo rámca rodiny, alebo či tu platia iné, univerzalistické hodnotové orientácie. Kým v tzv. „predmoderných“ spoločnostiach (EISENSTADT uvádza príklad severoamerických Indiánov) tieto partikulárne vzťahy riadia aj oblasti hospodárskeho, politického a dokonca i náboženského života, vo vyspelých priemyselných spoločnostiach jestvuje významný zlom medzi súkromnou a verejnou sférou. V partikulárnych spoločnostiach postačuje socializácia v rodine na to, aby jednotlivec vedel prevziať rolu dospelého, v univerzalistickej spoločnosti však vznikajú na konci detstva nemalé problémy s integráciou do spoločnosti a s učením sa novým rolám a vzorcom správania. EISENSTADT tvrdí, že vyspelá spoločnosť potrebuje preto funkčné sprostredkujúce sociálne pole. V tomto sociálnom poli musia deti i mládež, dostať príležitosť dodatočne si osvojiť k rolám, ktoré spoznali a osvojili si v rodine ešte i univerzalistické roly, musia sa naučiť správaniu, ktoré od nich očakáva spoločnosť. Túto funkciu spĺňa podľa EISENSTADTA predovšetkým vekovo homogénna skupina mládeže, ktorá vytvára „oblasť spojenia medzi rodinou a inými inštitucionálnymi oblasťami spo-

ločnosti (napr. politickými, hospodárskymi a pod.)“ Toto prostredie rovesníckej skupiny má na jednej strane poskytovať dorastajúcim deťom i mládeži emocionálnu istotu, podobne ako v rodine, na druhej strane však, na rozdiel od rodiny, má umožňovať univerzalistickú hodnotovú orientáciu, vznik univerzalistických vzťahov, vrátane heterosexuálnych kontaktov. Musí ísť o prostredie, umožňujúce „spracovávanie“ subjektívnych problémov, spojených s odpútavaním sa od rodičovského domu a rodinného prostredia. Centrom tejto teórie sa stáva súhra subjektívnych potrieb a funkcionálnych nevyhnutností. Rovesnícka skupina mládeže totiž neuspokojuje iba potreby svojich členov, ale rieši i následné problémy spoločenskej diferenciacie, do ktorej sa deti i mládež dostávajú, pričom umožňuje čo možno najmenej konfliktné osvojovanie si, parsonsovskú internalizáciu celospoločenských noriem a hodnôt pri prechode do mimorodinnej oblasti života spoločnosti. Napriek tomu sa tento prechod do dospelosti neodohráva bezkonfliktné. Je spojený s tendenciou k „...anómii, potenciálnej deviácii a rebelii,“ pri čom neraz dochádza k odmietaniu celospoločenských hodnôt, odmietaniu integrovať sa do spoločnosti, vznikajú i protispoločenské orientácie. Často sa prejavujú v nonkonformistickom správaní, ktoré neraz bráni preberaniu sociálneho dedičstva a vývojovej kontinuity.

Otázky a úlohy

- Čím sa líši druhá fáza socializácie od prvej?
- Aký význam má samostatný pohyb dieťaťa v teórii socializácie?
- Charakterizujte rozdiel medzi rovesníckou skupinou a play group.

9 Sociálna expanzia

Sociálna expanzia v sociológii detstva znamená postupné rozširovanie sociálnych kontaktov. Pôvodný kontakt dieťaťa po narodení bol obmedzený na matku. V prvých dňoch po narodení dieťa nerozlišuje seba od svojej matky, čo znamená že jeho kontakty sú vlastne kontaktmi so sebou. Až uvedomením si seba ako bytosti odlišnej od svojej matky nadväzuje dieťa vzťah s niekým iným ako je dieťa samo. Je prirodzené, že týmto prvým kontaktom je spravidla matka a jej neprítomnosť (smrť, ťažká choroba, odlúčenie a pod.) vždy významne ovplyvňujú ďalší rozvoj dieťaťa. Po prvom kontakte sociálne vzťahy expandujú, okrem matky sa rozširujú na ostatných členov rodiny dlhodobo príp. prítomných, v závislosti od akčného rádia pozorovateľnosti, pohyblivosti dieťaťa a umiestnenia. Okrem členov rodiny vznikajú i prvé kontakty s rovesníkmi (na detskom ihrisku, v detských jaslách, na vychádzkach), ktorých základom je hra. Vznikajú tzv. hravé skupiny, (play group), ktorých väzby pretrvávajú iba krátkodobo, počas hier. Prispiievajú k sociálnej expanzii. Tieto dočasné skupiny treba rozlišovať od neskorších rovesníckych skupín (peer group), v ktorých jestvujú silnejšie väzby a štruktúrované pozície („vodca“, člen, outsider), ktoré integrujú vzťahy podobné rodinným a menej osobným (v materskej škole, v prvých ročníkoch základnej školy, ba i neskôr). Celkom iný, dovtedy neznámy charakter nadobúdajú vzťahy v predškolskom a školskom zariadení (vzťahy so spolužiakmi, vzťahy s učiteľmi), niektoré z nich, najefektívnejšie, dokážu pretrvať po celý život. Len pre úplnosť treba dodať, že expanzia vzťahov pokračuje aj počas školskej dochádzky, vo voľnočasových aktivitách, i po skončení školy, nástupe do zamestnania, v nadväzovaní vzťahov s osobami opačného pohlavia a sociálnych vzťahov so sieťou vzťahov partnera. Kvantita a i kvalita sociálnych vzťahov kulminuje približne v treťom decéniu života, istý čas pretrvávajú na nezmenenej úrovni a s pribúdajúcim vekom dochádza k postupnej redukcii sociálnych vzťahov, predovšetkým tých, ktoré predstavujú vzťahy „tvárou v tvár (face to face). Ubúdaním a postupnej redukcii sociálnych vzťahov hovoríme sociálna privatizácia.

Otázky a úlohy

- Pokúste sa charakterizovať sociálnu expanziu a privatizáciu v závislosti na veku človeka.

10 Historické podmienky vzniku detstva ako sociologickej kategórie

Možno konštatovať, že detstvo nie je iba biologický fenomén, ani prírodným produktom, ale sociokultúrnym javom, ktorého formy predstavujú historicko - spoločenskú dimenziu, čo znamená historicky meniace sa zoskupovania (detí ako súčasti spoločnosti), meniace sa sociálne postavenie a právne vzťahy, ako i každodenné a kultúrne praktiky, nachádzajúce svoj výraz v spôsobe života (detí).

V predindustriálnej Európe 18. storočia boli životné horizonty detí ľudí fixované na ich pôvod. Väčšina detí vyrastala v roľníckom alebo remeselníckom prostredí, v ktorom nebolo možné a dokonca ani žiadateľné prijímať rozhodnutia o vzdelávaní, ba dokonca ani o príprave na iné povolanie, ako v rodine. Prechod detstva do roly pracovnej sily sa uskutočňoval približne medzi 8. až 10. rokom života, vlastná puberta nastupovala oveľa neskôr, teda až keď bolo všetko o životnej dráhe rozhodnuté. Mnohí autori preto uzatvárajú, že k vzniku fenoménu detstva ako obdobia nezáväzných hier dochádza až vznikom občianskej spoločnosti, teda koncom 18. storočia. S istým nadsadením možno povedať, že existencia detstva a mládeže bola rovnako tak vynájdená a objavená ako parný stroj. Lenže kým parný stroj vynášiel J.WATT v r. 1765, mládež vlastne „objavil“ v r. 1762 J. J. Rousseau a až po ňom objavila detstvo a mládež spoločnosť. Podrobné opisy života v predindustriálnej Európe svedčia o tom, aký bol život detí a mladých ľudí v agrárnych a remeselníckych pomeroch v dobách od 16. do 18. storočia. Zdôrazňujú, že najmä obec a dedinský život znamenal veľmi veľa pre aktivity nielen detí, ale aj pohlavne zreých ale ešte slobodných mladých ľudí. Opisy zdôrazňujú, že v tomto období nejestvovali problémy vo voľbe povolania, problémy s rozhodovaním sa, orientáciou a hľadaním vlastnej identity, ktoré sú dnes považované za typické pre neskoré detstvo a pre mládež.

Industrializácia v 19. storočí viedla k tomu, že výroba potrebovala neustále väčší príriv pracovných síl z poľnohospodárskeho vidieka. Spočiatku bola aj v tomto období príznačná detská práca. Zložitosť výroby si však vyžadovala odbornú a neskôr čoraz vyššiu prípravu a vzdelávanie, ktoré sa postupne stali podmienené získaním všeobecného vzdelania. Bolo preto nevyhnutné vytvoriť časový i sociálny priestor, v ktorom by sa takáto príprava mohla uskutočniť. Postupom času sa stala takáto príprava inštitucionalizovaná, vznikali nové vzdelávacie inštitúcie - školy, ktoré boli schopné pripraviť väčší počet svojich absolventov. Ukázalo sa, že popri osvojení si značného množstva poznatkov vzdelávaním je nevyhnutné, aby si budúce pracovné sily osvojili aj nové vlastnosti, nevyhnutné pre strojovú veľkovýrobu (napr. presnosť, zručnosť, dôslednosť, ale aj kooperatívnosť, schopnosť podrobiť sa a pod.), čo bolo možné dosiahnuť rozšírením vzdelávania o výchovu takýchto vlastností. Takouto prípravou prechádzal postupne čoraz väčší počet detí, vznikali nové profe-

sie, zamerané na výchovu a vzdelávanie, na stanovovanie obsahu výchovy a vzdelávania, ich kontrolu.

Približne od polovice 20.storočia dochádza k ďalším významným zmenám. Niektorí autori (napr. ZINNECKER) dokonca hovoria o epochálnom obraze v histórii mládeže od 18. storočia. Ide o to, že mohutný trend, smerujúci k predlžovaniu školskej dochádzky viedol k tomu, že čoraz vo väčšej miere začínajú študovať aj robotnícke deti a to aj z najnižších spoločenských vrstiev. Osobitný nárast zaznamenalo štúdium dievčat. Tým došlo k tomu, že detstvo a mladosť sa stali aktuálnymi ako fáza života aj v týchto skupinách obyvateľstva. Kým v r. 1960 navštevovalo a končilo povinnú školskú dochádzku približne iba 38 % 15-ročných, v r. 1990 to bolo už takmer 92 %. Pri 16-ročných stúplo toto percento z 25 % na 70 %, pri 17-ročných z 18 % na 53 %. Toto všeobecné predĺženie obdobia návštevy školy znamenalo predovšetkým pre deti z nižších sociálnych vrstiev na celom svete odklad vstupu do „vážneho života“ na neskoršie obdobie. Expanzia vzdelávania mala takto za následok predĺženie detstva i mladosti a vytvorenie ďalšieho priestoru pre existenciu vekove nových sociálnych skupín.

Epochálne zmeny približne v polovici 20. storočia znamenajú súčasne i významné zmeny v spôsobe života detí. Spôsob života detí sociálne dobre situovaných vrstiev, často aj neviazaný, sa stal takmer všeobecný, uplatňovaný všetkými sociálnymi vrstvami. Vzniká nová subkultúra, ktorá ako celok už nie je v podstate ani triedne ani sociálne diferencovaná. Mladí ľudia vo vyšších ročníkoch základnej školy sa ocitávajú pred zložitou úlohou: musia sa vyrovnáť s pluralistickou ponukou hodnotových orientácií, vzorcov správania, viery, životných cieľov a politického myslenia tak, aby si vytvorila vlastné etické a politické vedomie. Ocitávajú sa pred prenikavými spoločenskými štrukturálnymi zmenami, sociálnymi výzvami a problémami, ku ktorým musia zaujímať stanoviská a s ktorými sa musia vyrovnáť. Nesporne sem patrí aj nahradenie pôvodného vzťahu k rodičom vzťahmi novej kvality, voľba štúdia či povolania, obavy o vlastnú samostatnú sociálnu existenciu po vstupe do sveta práce a kreovanie vlastnej osobnosti. Najčastejšie prebiehajú tieto procesy neuvedomene, bývajú spojené s psychickými problémami a všeobecne bývajú označované ako adolescentná kríza, hoci prebiehajú ešte v detstve. Práve z uvedených dôvodov má mimoriadny význam venovať sa prednostne a osobitne otázkam socializácie, ktorej chyby môžu mať nadozrele následky.

Vytvorením priestoru pre voľnočasové aktivity (najmä zánikom detskej práce) a predlžovaním školskej dochádzky vzniká i priestor pre zábavu, ktorá neznamená iba relaxáciu, ale i samozrejmu súčasť života, neraz ako súčasť hier. Už v zaradeniach predškolskej výchovy sa stretávame s maškarnými popoludniami, karnevalmi, narastaním potreby rozdielneho oblečenia pre každodenný život a pre osobitné (slávnostné) príležitosti. Už dávnejšie, od počiatku vzniku fenoménu sociálneho detstva sme svedkami vzniku detskej módy, inšpirovanej spočiatku rodičmi, neskôr samotnými deťmi. Detský nábytok, zariadenia bytu pre deti (detská

izba) sa stali dokonca symbolom „dobrej výchovy“ v rodine. Už však aj v materskej škole sa dnes stretávajú učiteľky s tým, že deti si potrpia na „značkové oblečenie“. Ak niektoré deti nemajú také oblečenie, neraz sa im posmievajú.

Otázky a úlohy

- Akými zmenami prešlo detstvo a mladosť v priebehu historického vývoja?
- Charakterizujte chyby v socializácii.

11 Predčasné dospievanie, spoločensky nežiaduce javy

Pojem puberty vychádza z faktu, že približne medzi 12. až 15. rokom života človeka dochádza k významným rastovým telesným zmenám. Dostavuje sa pohlavná zrelosť, obyčajne spojená s rastovou akceleráciou a relatívnym predĺžením takmer všetkých častí tela. Tieto nepopierateľné známky telesných zmien, ktoré sprevádzajú ukončenie detstva sú jednoznačne pozorovateľné aj zo strany sociálneho okolia. Sexuálne zrenie, ako jeden z podstatných znakov puberty vedie k narastaniu pohlavného pudu, ktorého uspokojovanie sa dosahuje najčastejšie masturbáciou. 90 % 16-ročných chlapcov a 50 % 15-ročných dievčat udávali v r.1971, že aspoň niekedy masturbujú. Paralelne so zrením primárnych a sekundárnych pohlavných orgánov dochádza i k prudkému rastu, u dievčat o niečo skôr (asi o dva roky), ktorý sa končí približne v 18. roku života, kedy dosahuje telesná veľkosť zvyčajne svoju konečnú podobu. Táto biologická „naprogramovanosť“ človeka však neznamená v žiadnom prípade, že sa uskutočňuje nezávisle na spoločenských vplyvoch a podmienkach, čo možno opäť dokumentovať na histórii a jednotlivých epochách dejín. Známe sú i rozdiely medzi pohlavným dozrievaním v jednotlivých regiónoch na severe a juhu, na začiatku storočia a v súčasnosti. Celkove možno konštatovať, že puberta sa dnes dostavuje oveľa skôr ako ešte pred niekoľkými generáciami (napr. predvojnovými). Názory biológov vysvetľujú tento jav zlepšenými životnými podmienkami, lepšou výživou najmä v detstve, lepšími podmienkami bývania, väčším prísunom bielkovín v potrave a pod. Často sa však telesné zmeny a sexuálne zrenie dostavujú oveľa skôr, predčasne a stávajú sa zdrojom protirečení medzi telesným a rozumovým i morálnym vývinom detí.

Predčasné dozrievanie býva neraz i zdrojom spoločensky nežiaducich javov (bitky ako prejav sily u chlapcov, získavanie prestíže v škole i mimo školy neadekvátnym spôsobom, prehnaná starostlivosť o vlastné telo a obliekanie najmä u dievčat, súperenie v móde a kozmetike a pod.)

Keďže sa mení i celkový vzhľad mladého človeka, musí mladý človek korigovať i svoju vlastnú predstavu o svojom tele, o sebe vôbec. Tu zohráva porovnávanie s rovesníkmi mimoriadne významnú úlohu. Narastajúce sexuálne potreby, ktoré nie sú uspokojované, alebo sú uspokojované iba masturbáciou, vedú k novým skúsenostiam a dovtedy neznámym zážitkom. Súčasne sa vynárajú aj celkom nové otázky o tom, čo je a čo nie je v tomto smere vlastnej sexuality dovolené. Chlapci získavajú súčasne i telesnú silu a s tým spojené nové, nebývalé možnosti konania, často spájané s túžbou vyskúšať si ich, najmä svoju silu. Dievčatá sú svedkami narastajúceho záujmu o svoju osobu v dôsledku svojich telesných zmien a svojho celkového telesného zjavu. Začínajú si uvedomovať svoje sexuálne „vyžarovanie“, čo býva čas-

to zdrojom alebo fascinácie (samým sebou), alebo naopak, zdrojom podceňovania sa, strachu a obáv.

Otázky a úlohy

- Charakterizujte sociálne následky pohlavnej diferenciacie.
- Čo by mali učiteľky materských škôl vedieť o pohlavnej diferenciacii a jej vplyvov na sociálne správanie detí?
- Uvedzte, ako by sa mali otázky pohlavnej diferenciacie premietnuť do výchovnej práce v predškolskom zariadení?

12 Počiatky procesu individualizácie

Individualizácia je jedným z hlavných atribútov súčasnej doby, predovšetkým detí a mládeže. Vo význame ako fáza socializácie je spojená s personalizáciou, kedy dochádza k negovaniu pôvodného vzťahu matka – dieťa, k stávaniu sa členom skupiny, ktorú by sme mohli nazvať ako „celá rodina“.

V odlišne chápeme proces individualizácie vo význame spôsobu života v post-modernej spoločnosti. Spočíva v pohľade na seba „voči spoločnosti“, ktorú pre dieťa reprezentuje škola. V tomto procese je individualizácia na rozdiel od klasického a historického modelu individualizácie zmenou vedomia a pozície dieťaťa ako „...neues Modus der Vergesellschaftung“ (nový spôsob zospoločenšenia) vo vzťahu jednotlivca a spoločnosti. Nezadržateľný nástup a vzostup individua počínajúc 60. rokmi v industriálnej spoločnosti západného typu a pokračujúci proces v ostatných krajinách po roku 1989 prináša so sebou novú, vysokú akceleráciu a nové kvality. Je doslova preto paradoxné, že existencia indivíduí a individualizácia sa stali masovým javom, osobitne vo svetle výskytu „masy“ podľa ORTEGA Y GASETA, ktorý konštatoval nevyhnutnosť zániku a strácania sa individua v mase. Biografia človeka prestáva byť fixovaná na dané modely a vzorce správania, stáva sa otvorenou, ba závislou od rozhodnutí človeka a od jeho individuálneho konania. Už od útleho detstva postupne ubúda počet tých životných možností, ktoré boli v minulosti principiálne neovplyvniteľné rozhodovaním jednotlivca, naopak, narastá počet tých zložiek nášho života, ktoré sú otvorené a závislé od nášho rozhodovania. Počet rozhodovaní začínajúci v detstve narastá s pribúdajúcim vekom. Ulrich Beck hovorí, že jednotlivec sa stáva tvorcom svojho vlastného života, a tým aj „...konzumentom polievky, ktorú si sám navaril“.

Už v detstve dochádza k dištancovaniu sa od tradičného prostredia (pracovného, konfesijného, prostredia zväzov, organizácií a skupín mládeže), a k príklonu k neformálnym skupinám a subkultúram spravidla z prostredia mládeže. K tomu prispieva i nová špecifikácia rolí v rodine, v minulosti podliehajúca závislosti od pohlavia jednotlivca. V procese tzv. primárnej socializácie pristupujú ku klasickým formám jej realizácie v jadrovej rodine čoraz častejšie i ďalšie formy, akými sú predškolské zariadenia, najmä materské školy, komunity bývajúcich na sídliskách, neúplné rodiny so slobodnými matkami a pod. Pohlavná identifikácia mladého človeka ako muža alebo ženy vedie ešte stále k rozdielnym očakávaniam a hodnoteniam sociálneho správania. Tak napríklad prejavy násilia v správaní chlapcov a dievčat sa hodnotia rozdielne a to tak v oblasti presadzovania vlastných záujmov, ako aj v podobe, ktorú nadobúda expresívna forma ich správania. Hoci násilné správanie je pokladané za spoločensky neželané, ba dokonca je i sankcionované, samotné násilie zohráva v procese individualizácie detí a mládeže mužského pohlavia dôležitú úlohu. Telesné

konflikty, aj keď v podobe hry, tzv. bitkárstvo a pod. patria k bežnému repertoáru správania sa detí u chlapcov. V porovnaní s dievčatami sa chlapci „učia“ zvládnuť i telesné konflikty, takže sú potenciálne pripravenejší (v určitých situáciách) vykonávať násilie. U dievčat splýva nedostatok takýchto skúseností s vlastnou sexualizáciou ako objektu, k fetišizácii tela, čo ďalej zdôrazňuje a úspešne rozvíja odievanie a záujem o módu.

Vzhľadom na požiadavky na vlastný výkon, ktorému sa učia deti predovšetkým v škole, ale už i v predškolských zariadeniach, rastie individuálna zodpovednosť za osobnú budúcnosť. Čím viac je oslabovaná sila hodnotovej orientácie na sociálne prostredie, z ktorého pochádzajú mladí ľudia, oslabovaná výchova rodiny a školy k zaraďovaniu sa a poslušnosti, smerom k slobodnej vôli a samostatnosti, tým viac závisí vlastná budúcnosť mladého človeka od vlastných rozhodnutí a vlastnej kompetencie. Jednotlivec sa stáva sám zodpovedný za úspech a neúspech svojej biografie, sám nesie toto veľké riziko. I v tomto smere možno hovoriť o individualizácii a jej narastaní. Snaha o neopakovateľnosť ako súčasť individualizácie sa preto celkom prirodzene spája s obavami z masovosti, uniformity a manipulovateľnosti. Je len samozrejmé, že tieto skutočnosti musia učitelia a tvorcovia výchovných programov zohľadňovať.

Otázky a úlohy

- Charakterizujte vznikanie sociálnej osobnosti a jej znaky, v závislosti na pohlavnej diferenciacii.
- Ako sa mení hodnotová orientácia u chlapcov a dievčat?

13 Využívání poznatků sociologie dětství v zařízeních předškolní výchovy

Ako sme v úvode uviedli, znalosť sociálnej podmienenosti správania dieťaťa a porozumenie postaveniu detí v spoločnosti a v rodine patrí medzi základné znalosti učiteľky materskej školy. Okrem ostatných znalostí a pedagogickej zručnosti podmieňuje táto znalosť efektívnosť výchovnovzdelávacej práce učiteliek v zariadeniach predškolskej výchovy.

Sociológia detstva môže významne pomôcť učiteľkám predškolských zariadení v porozumení nie iba otázkam vývinovej a pedagogickej psychológie, zameraných na konkrétne dieťa, konkrétneho žiaka materskej školy, ale i v orientácii v otázkach sociálneho vývoja, v procese socializácie, ktorej súčasťou sú i predškolské zariadenia. Orientácia v procesoch socializácie umožní kvalitnejšiu a odbornejšiu spoluprácu s rodinou, dokonca i v ovplyvňovaní vzájomných vzťahov v rodine dieťaťa. Prispeje i k správnej pedagogickej diagnostike a následnej voľbe a aplikácii výchovných štýlov v materskej škole. Môže prispieť aj k účinnej intervencii do vzťahov v detskom kolektíve, vo výbere hier a sledovaniu ich vplyvu na rozvoj kolektívu. Významná je i nadobudnutá schopnosť zaujímať postoje k vytváraniu detských priateľstiev a skupín, ako i zaujímanie postojov (pozitívnych i negatívnych) k najrôznejším experimentom (Materská škola bez hračiek, Polícia očami detí, tvorba environmentálnych projektov, projekt Zelená škola, rozvíjajúce projekty pre deti predškolského veku, Hodina deťom, významné sú i hry podporujúce vzťah k profesiám, vytváranie sociálnych vzťahov v hrach). V týchto prípadoch vystupuje hra v podobe základnej činnosti materskej školy, podporujúce i rozvoj komunikačných schopností. V dramatických hrách deti preberajú na seba rôzne roly - hrajú sa na lekára, na vojakov, učiteľov, smetiarov, mamičku a otecka a pod.).

Záverom k využívaniu poznatků sociologie dětství: u najmladších detí ide hlavne o rozvoj sebaobslužných prác, rozvoj jemnej motoriky, komunikačné schopnosti, rozvoj slovnej zásoby postupne sa nároky na deti zvyšujú, učiteľky s deťmi pracujú v skupinách, pripravujú činnosti pre jednotlivcov, dvojice, trojice, skupiny. Veľkým medzníkom pre deti materských škôl je ich návšteva základných škôl. Tomu predchádza dobrá spolupráca učiteliek 5 -6- ročných detí materských škôl a učiteliek 1. stupňa základných škôl. Deti z materských škôl by mali chodiť na návštevy do základných škôl, čo vrcholí slávnostným zápisom detí do 1. ročníka základnej školy.

Otázky a úlohy

- Ktorý prebiehajúci projekt príp. hru v materskej škole ste si osobne vyskúšali? Ako tento projekt hodnotíte?
- Ako by mala prebiehať spolupráca učiteliek materských škôl a učiteliek prvých ročníkov základných škôl?
- Aké podmienky pre takúto spoluprácu treba vytvoriť?

Témy seminárných prác

- 1) Děti jako sociální aktéři, dětství jako kategorie sociální struktury, sociologické teorie dětství (Tradiční versus /dál jenom vs./. konstruktivistické vs. interpretativní teorie),
- 2) Dětství jako kategorie sociální struktury: charakter této struktury, ostatní sociální struktury ve vztahu k této struktuře, dětství a škola, práce mimo domov i v domácnosti, hra a volný čas. Děti, aktivita, interpretativní reprodukce, vrstevnické skupiny, kultura
- 3) Výzkumy dětí a dětství: makro- a mikro přístupy, jejich charakter, zvláštnosti, výhody a nevýhody
- 4) Dětství v minulosti, středověk, 16., 17., 18., 19. a 20. stol., Vybraní autoři věnující se problematice dětství v minulosti, dětství a otrokářská společnost v 17., 18. a 19. stol. v USA.
- 5) Sociální změny, rodina a dětství, soukromá vs. veřejná sféra, změny v západních společnostech vs. dětství (venkov a město, velikost rodiny, zaměstnanost žen). Změny v rozvojových společnostech versus dětství.
- 6) Rodiče a vrstevnické skupiny, přechod do vrstevnické skupiny, vlivy rodiny, dětská kultura a její symbolická manifestace (médiá, mytologie, pohádky, literatura), materiální artefakty dětské kultury a její výzkumy (minulost vs. současnost)
- 7) Děti, respektive dětství a sociální otázky: rizika, problémy, chudoba, rozvody, CAN, dětská práce v rozvojových zemích atd.

Literatúra

- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. 439 s. ISBN 80-7038-044-6
- BASS, L. (Hg.) *Sociological Studies of Children and Youth*, Bd. 10, 2005, Amsterdam.
- BLÁHA, A. I. *Sociologie dětství* Brno: Ústřední učitelské nakladatelství a knihkupectví, 1946.
- BUEHLER-NIEDERBERGER, D. The Separative View. Is there any Scientific Approach to Children, In D. K. BEHERA (Hg.), *Children and Childhood in our Contemporary Societies*. Delhi: Kamla-Raj Enterprises, 1998, pp. 51-66.
- CORSARO, W. *The Sociology of Childhood*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 2005.
- CORSTEN, M. Čas generací. In *Sociální studia*. 1-2/2007, s. 45-65
- ERIKSON, E.H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002.
- HAMPLOVÁ, D., ŠALAMOUNOVÁ, P., ŠAMANOVÁ, G. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha. Sociologický ústav, 2006, 305 s. ISBN 80-7330-082-6
- HAVLÍKOVÁ, J.. Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu. In *Sociální studia*, 1-2/2007, s. 179-200.
- HEINZ, W. R., KRÜGER, H. Životní běh: Inovace a úkoly sociálního výzkumu. In *Sociální studia* 1-2/2007, s. 157-177
- KANOVSKÝ, M. . Editorial: Děti a dětské kultury. Slovenský národopis (Slovak Ethnology), 2011, roč . 50, č. 3, s. 256–262. ISSN 1335-1303.
- KRÄNZL-NAGL, R., MIERENDORFF, J., OLK, T. (Hgg.) *Kindheit im Wohlfahrtsstaat*. Frankfurt am Main: Campus, 2003.
- LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006.
- MONTGOMERY, H. „Children and Childhood.” In A. Barnard - J. Spencer (eds.): *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge, 2010, pp. 114-117.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-86429-58-X
- NOSÁL, I. *Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Studie ze sociologie dětství*. Brno: Vydavatelstvo: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-80-2.

- ONDREJKOVIČ, P. *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava: Veda 2004, 197 s. ISBN 80-224-0781-X.
- ONDREJKOVIČ, P., MAJERČÍKOVÁ, J. Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. In *Sociológia*, roč. 38, č. 1, 2005, s. 5 – 31.
- PROUT, A. *The Future of Childhood. Towards the Interdisciplinary Study of Children*, London, 2004.
- PROUT, A., HALLETT, Ch. Hearing the Voices of Children. *Social Policy for a New Century*, London, 2003.
- RABUŠICOVÁ, M. *O mezigeneračním učení*. Brno: Muni press, 2011, ISBN 978-80-210-5750-0.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha, Portál 2004.
- SCHWEIZER, H. *Soziologie der Kindheit. Verletzlicher Eigen-Sinn*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007, ISBN 978-3-9804633-5-5.
- SKOPALOVÁ, J. Dětství jako předmět výzkumu. In *Pedagogický výzkum: reflexe společenských potřeb a očekávání?* Sborník příspěvků XIII. Konference České asociace pedagogického výzkumu. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005, s. 266 – 269, ISBN 80 -244-1079-6.
- TILMANN, K. - J. *Unterricht als soziales Erfahrungsfeld*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976.